

MÖRKÖ KYRKA

Kyrkokaraktiseringsprojektet i Strängnäs stift (2002-2008)
Uppdragsgivare: Strängnäs stift. Utförare: arkindus (2007)

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av Mörkö kyrka
Mörkö socken, Mörkö kyrka 1:1, Strängnäs stift, Södertälje kommun,
Stockholms län, Södermanland

Arkindus
Jean-Paul Darphin
Byggnadsantikvarie FK, KKA, ICCROM

Rapport: 2007:03

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön och kyrkoanläggningen

Ett stort antal fornlämningar vittnar om att området kring kyrkan varit bebott redan under förkristen tid. Den medeltida kyrkan på Mörkö ligger på norra delen av ön och uppfördes på det som ursprungligen var en udde i skärgårdslandskapet; innan landhöjningen torrlade den kringliggande sjöbotten. Byggnaden placerades dock, mellan två berg, i en smal sänka, så att fiender som kom seglande på den stora farleden mot Mälaren inte skulle upptäcka byggnaden. Stora delar av de vattentäckta områdena kring kyrkan har nu omvandlats till ett odlingslandskap, i en bred dalgång som sträcker sig i norrsydlig riktning. Mörkö och kyrkan har genom århundraden dominerats och präglas av godsens Ängsholm och Hörningsholm. Det sistnämnda är beläget på öns allra nordligaste del.

Söder om kyrkan ligger gamla prästgården som uppfördes på 1780-talet. Nedanför kyrkan i norr, strax efter kyrkogården ligger ett f.d. kyrkstall, numera ombyggt för olika ändamål. I nordost, i höjd med gamla stallet, ligger en f.d. skola från 1800-talets slut. En mindre väg löper i norrsydlig riktning förbi kyrkan, längs med kyrkogårdsmuren. Kyrkogårdens äldsta del ligger på slutningen söder om kyrkan och den yngre norr om kyrkan. Med undantag för norra kortsidan omgärdas kyrkogården av en stenmur, i norr av en gårdsgård. Kyrkogården har ingångar, markerade med vitputsade grindstolpar, i söder och i öster. Mot väster finns en stentrappa inbyggd i muren och en stig som leder till klockstapeln. Nedanför den anlades 1999 en minneslund. Öster om vägen som löper längs med kyrkogårdsmuren ligger i bergsslutningen ett bårhus som uppfördes på 1950-talet. Kyrkan fick sin första klockstapel på 1600-talet och den nuvarande som står högt på berget väster om kyrkan tillkom på 1740-talet.

Kyrkan

Mörkö första kyrkobyggnad uppfördes på 1100- eller 1200-talet. Troligen var den första byggnaden, liksom samtida sörmländska kyrkor, en romansk kyrka med smalare kor. Långhuset från den första kyrkan ingår i nuvarande byggnadens västparti. Kring sekelskiftet 1300 förlängdes och breddades byggnaden till en rektangulär salkyrka, med en sakristia i norr och ett vapenhus i söder. På 1660-talet tillkom den södra korsarmen och därefter på 1780-talet den norra armen sammankopplad med nya sakristian, medan vapenhuset i söder revs. Vid samma ombyggnad uppfördes det halvrunda koret och långhuset fick sina stickbågiga fönster. Slutligen år 1841 uppfördes det cirkelformiga Bondeska gravkoret på södra sidan. Kyrkan hade ursprungligen spåntak, med undantag för det nya gravkoret, men 1847 fick kyrkans övriga delar plåttak. Därefter har kyrkan utvändigt förblivit i stort oförändrad.

Invändigt präglas kyrkorummet främst av omvandlingen som följde i samband med tillkomsten av korsarmarna, på 1600-talet och på 1780-talet då den största ombyggnationen genomfördes. I samband med detta revs det medeltida valvet som ersattes med ett putsat trätunnvalv. Samtidigt flyttades predikstolen och koret omgestaltades med ny inredning. Kyrkan fick då också sin första orgel och en orgelläktare. Nuvarande karaktär i inredning och färgsättning är följden av 1930-talets restaurering, då de slutna bänkarna återställdes, orgelläktare och altarring ommålades och bl.a. predikstolen restaurerades.

Av stor betydelse för kyrkans byggnadshistoria blev godset Hörningsholm som har anor från 1300-talet. Dess innehavare var kyrkans patroner, särskilt kan nämnas ätterna Grip, Sture,

Banér och Bonde. Såväl kyrkans utveckling, den arkitektoniska utformningen och inredningen har präglats av deras beslut och kyrkan har utgjort deras begravningskyrka. Till begravningsminnen hör gravmonument från 1592 över Mauritz Sture och hans hustru Anna Horn som avled 1617.

Den norra delen av Mörkö ingår i ett område av riksintresse för kulturmiljövården, K3 Mörkö-Oaxen

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

I likhet med många sörmländska kyrkor härstammar Mörkö kyrka från tidig medeltid. Kyrkan som flera gånger har förlängts, utvidgats och förändrats har dock kvar medeltida murverk i långhusets västra del, vilka motsvarar omfattningen av den äldsta kyrkobyggnaden. Dagens utseende är följden av ombyggnationer från främst 1660-, 1780- och 1840-talen. Den i stora drag klassificerande exteriören med vitputsade fasader och höga stickbågiga fönster domineras av det monumentala runda Bondeska gravkoret mot södra sidan.

Det är framför allt 1780-talets och 1841-års om- och tillbyggnader som gav kyrkan sin nuvarande nyklassicistiska karaktär. Kyrkan har dock behållit den småskalighet som är karakteristisk för de medeltida församlingskyrkorna. Ett särdrag är frånvaron av torn, som från och med 1600-talets mitt kom att kompenseras med klockstapel.

Kyrkorummet har också genomgått ett flertal förnyelser, de flesta hör samman med yttre förändringar. I sin nuvarande utformning har den en nyklassicistisk prägel med vitputsat tunnvalv och stickbågiga fönster, som härrör från 1780-talets förnyelse. Samtida är också korabsiden och korinredningen med bl.a. altaruppsatsen samt läktaren och orgelfasaden från 1790-talet; som tillhörde kyrkans första orgel och återanvändes i det nya orgelverket. Till den äldre inredningen hör den medeltida dopfunten och predikstolen i barock av hög konstnärlig kvalitet. Den slutna bänkinredningen återskapades på 1930-talet. Den nya inredningen och färgsättningen håller samman kyrkorummet och ansluter till den äldre inredningen.

Kyrkan har ett stort antal begravningsvapen samt ett gravmonument i stram renässansstil över Mauritz Sture och Anna Horn af Åminne. De vittnar liksom inredningen och gravkoren om de starka kopplingar som funnits mellan kyrkan och ägarna till Hörningsholm.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Kyrkan med sitt ovanliga läge med kringliggande äldre skärgårdsmiljö och jordbruksbyggd utgör tillsammans med sin kyrkogård och kvarvarande äldre bebyggelse en homogen miljö som speglar en tusenårig historia
- De medeltida murverken som ingår i kyrkans västra del utgör ett viktigt historiskt dokument över kyrkans byggnadshistoria
- Exteriörerna med långhusets, sakristians och gravkorets utformning är representativa för den stilrena nyklassicistiska sockenkyrkotypen
- Fönstren med handblåsta och blyinfattade glasrutor
- Gravkoret med sina putsade och rusticerade fasader och låga plåtklädda kupol är av hög arkitektonisk kvalitet
- Interiörens välbevarade 1700-tals nyklassicistiska prägel med samtida inredning; i synnerhet korets inredning och orgelfasaden från 1789, utförd av Jonas Ekengren, Stockholm.
- Den slutna bänkinredningens sammanhållande verkan på kyrkorummet
- Stureska gravmonument och Bondeska gravkoret samt betydande del av inredningen och inventarierna speglar inflytandet från ätterna på det närliggande godset Hörningsholm
- Gravtumban över Mauritz Sture och Anna Horn af Åminne i stram renässansstil är av hög konstnärlig kvalitet och ett av de bäst bevarade i landet
- Den välbevarade och högt placerade klockstapeln från 1740-talet

Källor och litteratur:

ATA, handlingar.

Bohrn, Erik; 1945. Mörkö kyrka.

Gelotte, G. 2003. Kyrkogården i Mörkö.

Liepe, Anita; 2004. Mörkö kyrka.

Schnell, Ivar; 1975. Mörkö kyrka.

Schnell, Ivar; 1965. Mörkö kyrka.

Södermanland – Landskapets kyrkor, 2003.

Fältinventering: 07-10-31

Inventerare: Jean-Paul Darphin, Arkindus

Ansvar kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Jean-Paul Darphin,

Datum för bedömning: 07-11-03

Sammanställning: Jean-Paul Darphin, Arkindus.

Fotograf , datum/ år: Jean-Paul Darphin, Arkindus. 07-10-31

Händelselista Mörkö kyrka

- 1100-talet Kyrka av gråsten uppförs; med rektangulärt långhus samt troligen smalare kor i öster
- 1200-talet Nuvarande dopfunten av gotländsk sandsten anskaffas
- 1300-talet Kyrkan förlängs och koret breddas; en rektangulär salkyrka skapas. Sakristia uppförs i norr och vapenhus i söder. Troligen slås ett tegelvalv över långhuset
- 1400-talets slut Storklockan gjuts. Oklart var klockan hängdes
- 1648 En klockstapel uppförs, möjligen kyrkans första?
- 1660 - 1670 Ett gravkor uppförs på södra sidan; korväggen i öster repareras (strävpelare) och nya korfönster tillkommer; takryttare uppförs över långhuset. Samtidigt får kyrkan en ny bänkinredning och nya kyrkodörrar. Åtgärderna bekostas av Ebba Grip.
- 1663 Ny predikstol; skänkt av Ebba Grip
- 1702 Stenläggning av golvet i kyrkan
- 1705 Fem st. kvinnobänkar uppförs i Sturekoret. Troligen slutna bänkar
- 1747 Nuvarande klockstapeln uppförs
- 1764 Takryttaren som är fallfärdig nedtages
- 1787-1790? Kyrkan ombyggs till korskyrka. Sakristian i norr utvidgas till en korsarm. Ny sakristia uppförs öster om korsarmen. Under korsarmens golv muras en gravkällare för ätten Nils Bonde. Koret omformas med korabsid. Kyrkans tegelvalv rivs och ersätts av ett trätunnvalv överstrycken med gips. Vapenhuset i söder rivs, portalen muras igen och en ny huvudingång förläggs till västra gaveln. Troligen får kyrkan då sina nuvarande stickbågiga fönster. I samband med ombyggnationen flyttas predikstolen. Koret får ny inredning. Renoveringen bekostas av Nils Bonde.
- 1787?-1789 Kyrkans första orgel installeras. Samtidigt uppförs nuvarande läktare (syns på bild fr. 1909). Orgelbyggare är Jonas Ekengren, Stockholm
- 1790 Ny altartavla med motivet Kristus i Getsemane, målad 1790 av Johan Ahlberg. Den får även en påkostad inramning med gustaviansk utsmyckning.
- 1793 Nya nummertavlor kompletterar förnyelsen av koret. Gåva av Nils Bonde och Anna Christian Fleming
- 1841 Gravkor (Bondeska gravkoret) uppförs mot gaveln av södra korsarmen.
- 1846 Orgelverket repareras
- 1847 Kyrkans taktäckning av spån ersätts med plåt
- 1875-1899? Ny öppen bänkinredning, tidigare slutna bänkar?
- 1880-1890 Värmekamin installeras

- 1915-1923 Restaurering av kyrkorummet och Bondeska koret. Restaurering av putsade ytor; en målad ryggtavla på predikstolen ursprunglig plats påträffas i samband med detta. Nytt altare. Lagning av fönster, insättning av innerfönster. Insättning av katedralglas i kor-fönstren. Nytt golv under bänkarna. Förslag till annan placering av tumban i södra korsarmen. Lagning, avfärgning av puts på yttre väggar, ommålning av taket. Oklart hur mycket av de föreslagna åtgärderna genomfördes
- 1924 Orgelverket byggs om till tolv stämmor
- 1933 Invändiga åtgärder. Väggar och tak rengörs och kalkmålas med lavingar. Restaure-ring av predikstol, altartavla och altaruppsats. Restaurering av dopfont som flyttas fr. vapenhuset till koret. Ny sluten bänkinredning, del av befintlig bänkinredning återan-vänds; även korbänk tillkommer. Läktare, altarring, bänkar samt orgelfasad ommålas. Restaurering av predikstolen, framtagning av ursprunglig färgsättning. Nya innerdör-rar i väster, vindfånget vid norra ingången ombyggs. Ny elinstallation; även elupp-värmning installeras vid bänkar och på väggar. Grundförstärkning med betong av Bondeska gravkoret. Lagning av skador i murverk. Ny trappa och nya kopparklädda portar till gravkoret.
Lagning, delvis omputsning och avfärgning av putsade ytor utvändigt. Socklar lagas med cementblandat bruk och överstrykes m. tjära. Två skorstenar avlägsnas. Juster-ingar plåtarbeten på södra väggen, nya stuprör. Kyrkans ytterdörrar ommålas. Upp-rustning av kyrkogårdsmuren.
- 1945 Nya grindar till kyrkogården, samt ytterbelysning vid kyrkans norra ingång
- 1950-tal Uppförande av bårhus, öster om kyrkan
- 1960-1961 Lagning av putsskador och ny avfärgning av putsade ytor, enligt 1933-års färgsätt-ning. Omputsning av Bondeska gravkoret. Elbelysning installeras i koret och på läkta-ren. Lagning av taken på kyrkan och klockstapeln
- 1966 Klockstapeln; hängkonstruktionen renoveras i samband med elektrifieringen av klock-ringningen.
- 1970-1974 Ny orgel med nio stämmor anskaffas, helmekaniskt verk. Gamla orgelfasaden bevaras
- 1980 Reparation av tak, plåtbyte och ommålning
- 1981 Nytt textilskåp
- 1982 Omputsning, avfärgning av fasader
- 1983 Omförgyllning av takkorset på Bondeska koret
- 1984-1987 Inredning av brudkammare, toalett, städutrymme i norra korsarmen
- 1989 Elektrifiering av ljuskronor
- 1995-1996 Byte av takplåt, på kyrkan och klockstapeln. Kopparkplåt på klockstapeln. Åtgärder på klockstapelns konstruktion, renovering av 13 fönster
- 1999 Invigning av minneslund, nedanför klockstapeln
- 2005 Avfärgning av fasader

Bildsammanställning Mörkö kyrka

01	07-10-31		Kyrkan och gravkoret samt södra infarten	S
02	07-10-31		Kyrkan, gravkoret och södra delen av kyrkogården	SV
03	07-10-31		Östra portalen, kyrkan och sakristian	NO
04	07-10-31		Norra ingången, i norra korsarmen	NV
05	07-10-31		Kyrkan norra sida och nya delen av kyrkogården	N
06	07-10-31		Bondeska gravkoret	SV
07	07-10-31		Orgelfasaden fr. 1790	NO
08	07-10-31		Detalj av fönster, fr. insidan	
09	07-10-31		Kyrkorummet med långhuset fr. koret	O
10	07-10-31		Norra korsarmen och predikstolen	SO
11	07-10-31		Detalj av fönster i norra fasaden	
12	07-10-31		Stureska graven i södra korsarmen	NO
13	07-10-31		Norra korsarmen	S
14	07-10-31		Kyrkorummet mot N, fr. orgelläktaren	V
15	07-10-31			
16	07-10-31		Koret med altarpopsatsen	S

Se bildbilaga

B 01 - Kyrkan och gravkoret fr. S

B 02 – Kyrkan, gravkoret och södra delen av kyrkogården fr. SV

B 03 – Östra portalen, kyrkan och sakristian fr. NO

B 04 – Norra ingången i norra korsarmen fr NV

B 05 – Kyrkan och nya delen av kyrkogården fr. N

B 06 – Bondeska gravkoret fr. SV

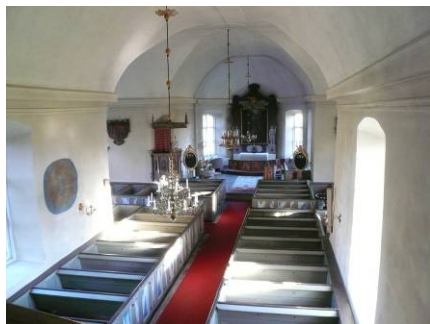
B 07 – Orgelfasaden fr. 1790

B 11 – Detalj av fönster i norra fasaden

B 12 – Stureska gravén i södra korsarmen fr. NO

B 14 – Kyrkorummet fr. orgelläktaren i V

B 16 – Koret m. altaruppsatsen

B 13 – Norra korsarmen fr. S

B 09 – Långhsuet fr. koret i O

B 08 – Detalj fönster fr. insidan

B 10 – Norra korsarmen och predikstolen fr. SO